

УДК 159.953

Т 48

Олександр ТКАЧЕНКО

СОЦІАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ЯК НОСІЙ ДУХОВНИХ ОСНОВ ТРАДИЦІЇ

Обґрунтовується, що пам'ять уможливорює екзистенційну зустріч людини з вічністю. Перемагаючи історичний час, пам'ять утримує абсолютне (всезагальне, вселенське), яке через духовний досвід особистості допомагає реалізувати людське в людині. Але стаючи формально-примусовою, соціальна пам'ять втрачає свій творчий, динамічний початок.

Ключові слова: абсолют, духовність, екзистенційний, культура, мова, соціальна пам'ять, традиція.

Запропоновані матеріали є продовженням дослідження проблеми [15], актуальність якої позначається особливою роллю в культурі, в тому числі і сучасній. Мова йде про *традицію* – феномен, поза якого неможливо досягнути *стан духовності* людини, а також розв'язати актуальні для сучасного суспільства (в тому числі, і українського) проблемні ситуації, що все відчутніше даються взнаки. В дисертаційному дослідженні ми зробили спробу не просто актуалізувати на новому рівні тему традиції, але й поставивши питання про її *метафізичний* зміст, подолати стереотипне розуміння традиції лише як форми передачі минулого досвіду буття через такі формалізовані утворення як ритуал, обряд, звички тощо.

Але створюючи концепт “*духовності традиції*”, досліджуючи такі значимі аспекти, притаманні феномену традиції як морально-ціннісний та антропологічний потенціал, її смислові та символічні засади, зв'язок з ментальністю, нам не вдалося в повній мірі зупинитися на понятті “*соціальна пам'ять*”.

Поза останньої, як нам вважається, традиція як усталена форма спів-буття людей не є можливою, адже у такому випадку не відбувається передача досвіду міжлюдського спілкування та колективного буття. Тобто, традиція несе в собі пам'ять, так само як руйнація традиції позначається забуттям, безпам'ятством, відбивається відсутністю діяльнісного зв'язку між людьми. “А така безпам'ятність – абсолютно незалежно від змісту того, що може бути втраченим, – означала б, із суто людського погляду, що ми позбавили себе одного із вимірів – виміру глибини людського існування. Бо пам'ять і глибина – це одне й те саме, або, точніше, людина може сягнути своїх глибин тільки через спогади” [2, 101].

Суспільство, яке втрачає соціальну пам'ять перестає відчувати себе суб'єктом історії, так як і окрема людина, втративши пам'ять, втрачає свою особистість, своє “Я”.

Нажаль, в деяких сучасних дослідженнях присутнє спрощене розуміння соціальної пам'яті як тільки інформації, що зафіксована в документальних джерелах і передається в архівах, книгах тощо. На наш погляд, необхідно розрізняти соціальну пам'ять і специфічну практику – історичну реконструкцію. Хоча, наприклад, В.Вашкевичу [7], В.Жадько [10] вдалося виявити й теоретично обґрунтувати принципи взаємодії феномену історичної пам'яті з духовними основами людського буття.

Продуктивним для нас було ознайомлення з працями Ю.Лотмана [13], який через семантичний аналіз визначає культуру як колективну пам'ять. Власне ідея Ю.Лотмана про культурну пам'ять як творчий механізм, дозволила нам розглядати минуле як неминуще. Треба погодитися з думкою П. Рікера про те, що людство володіє пам'яттю, оскільки воно *культурне* людство, “Культурна людина живе не як окрема, тільки “природня” істота, яка росте сама по собі... Людина віднаходить готовим певний світогляд; як нащадок своїх батьків, вона приймає його і або залишається при ньому, або змінює його; і навіть коли світогляди від покоління до покоління змінюються, то при цьому вони разом з тим і розвиваються, в крайньому разі, у своїй цілісності вони ніколи не скидаються, подібно зміїній шкірі” [14, 312 – 313].

Мета статті – дослідити феномен соціальної пам'яті як носія духовних основ традиції.

Соціальна пам'ять – явище багатогранне і представляє собою сукупність різних видів запам'ятовування і передачі інформації, досвіду. В неї вкладаються такі поняття, як індивідуальна пам'ять, колективна пам'ять, колективні уявлення, генетична пам'ять, етнопсихологічна пам'ять, історична пам'ять тощо. Соціальна пам'ять як феномен відображає стан стабільності і плинності в суспільстві і тим самим сприяє забезпеченню спадковості в суспільстві, зв'язків між поколіннями, а також є системою координат для індивіда і соціальних груп, фактором формування ідентифікаційних практик. Різні епохи, культури, різні способи життя. поєднані тільки в тому випадку, коли перехід із одного життєвого простору в інший припускає збереження повноти культурної пам'яті. Одночасно вивчення соціальної пам'яті збагачує розуміння типів ментальних культур. На думку М.Бердяєва пам'ять є глибинний онтологічний початок в людині, який утримує єдність особистості, це знак поданий із внутрішнього існування людини.

На суттєву сторону феномену традиції як соціальної пам'яті, що робить людство культурним, як механізм збереження і стабілізації, почуття єдності людини зі своїм минулим, механізм, що ініціює діяльні сили людини акцентував увагу Г. Гегель, розкриваючи взаємозв'язок філософії і традиції. Філософія, як і будь-яка сфера людського життя, зобов'язана своїм існуванням традиції, яка зберегла і передала нам все, що створили попередні покоління. Таке розуміння традиції як механізму трансляції досвіду, звичайне успадкування культурних зразків є загальноприйнятим і не на цьому робить наголос Гегель. Він писав, що традиція не є лише домогосподаркою, яка надійно оберігає отримане нею, так зберігає його для нащадків і передає їм його незмінним. "... Змістом цієї традиції є те, що створив духовний світ, а всезагальний дух ніколи не зупиняється у своєму русі" [1, 376].

Власне Гегеля цікавить світовий дух (традиція займає важливе місце у процесі всесвітньо-історичної об'єктивації духу), але перед нами розуміння традиції, згідно з яким вона не протиставляється творчому початку. Перехід від однієї традиції до

іншої здійснюється шляхом свідомої людської діяльності, відповідальність за яку несе сама людина. “Створене кожним поколінням в галузі науки і духовної діяльності є спадок, зростання якого є результатом зберігань всіх попередніх поколінь, святилище, в якому всі людські покоління з вдячністю і радістю помістили все те, що їм допомогло пройти життєвий шлях, що вони придбали в глибинах природи і духу” [1, 377]. Але це успадкування є одночасно і отримання спадку і є одночасно володіння цим спадком. Воно залишається душею кожного наступного покоління, його духовною субстанцією, матеріалом, що збагачується в процесі творчої діяльності і разом з цим зберігається. Істинною субстанцією індивіда постає у німецького філософа “дух народу” (Volkgeist), до якого цей індивід належить. Гегель підкреслює обумовленість індивіда соціокультурним оточенням, тим смисловим горизонтом, в якому він себе виявляє. Автентичність індивіда, його морального життя постає тоді, коли у нього з’являється можливість висловлювати себе не лише як особливе, але також і як всезагальне.

Ф.Тьоніс стверджував, що збереження, згуртованість спільноти вимагає поступової, щоразу *відновлювальної праці незліченних поколінь*, і передається від батька до сина у вигляді готового органу, але також як його зачаток, який розвиватиметься далі. Тому обжитий (besessene), закріплений за собою простір є загальним спадком, красм батьків і пращурів, зв’язок із якими дає можливість усім відчути себе їхніми достеменними нащадками і ставитися до навколишніх людей як до братів по плоті. Зрозумілий у такий спосіб край може уявлятися як жива субстанція, яка зберігає свою духовну чи психологічну цінність, у той час як люди, які змінюють одне одного, виступають її акциденціями і водночас її елементами; як спільна вольова сфера, у якій знаходить вияв не лише взаємозв’язок генерацій, які живуть і діють одна поряд з одною, а їхня єдність у русі одна за одною. Пам’ять дає можливість живим зберегти зв’язки навіть із мертвими, усе ще згадувати про них, побоюватися і вшановувати їх. “І якщо як осідок милих для сердець спогадів вітчизна взагалі приковує людину до себе, робить розрив нестерпним, і того, хто віддалився від неї, притягує назад із тугою і ностальгією, то як місце проживання пращурів, де вони були поховані і де над да-

хами домівок та під їх стінами все ще ширяють і перебувають духи небіжчиків, що оберігають живих і турбуються про них, водночас владно звертаючись до їхньої пам'яті, – вона має для простих і довірливих душ іще й *особливе* й *більш піднесене значення*” [16, 217].

Отже, у своєму глибинному вимірі культура залишається відкритою архетипним формам і сутнісним смислам, які належать вищим рівням буття і пов'язаних з тим, що завжди з'являється людській свідомості як сакральне, священне, Логос, Слово, яке є первообразом суцього. Культура є “пам'ять не тільки про земний і зовнішній образ батьків, але і про досягнуті ними посвячення! Жива, вічна пам'ять, яка не вмирає у тих, хто долучається до цих посвячень... і, поновлюючи їх, сповіщає їм силу нових зароджень, нових зачинань” [8].

Своєрідний підхід до теорії традиції (герменевтичний аспект традиції) як соціальної пам'яті міститься в працях німецького філософа В. Дільтея. Минуле дане людині у вигляді духовного досвіду і пам'яті, тому історія розуміється Дільтеєм як усвідомлення суспільством свого життя, як пам'ять про свій життєвий шлях. Повернення цієї пам'яті створює у суспільній свідомості почуття єдності. Традицію, культурний досвід минулого Дільтей віднаходить у об'єктиваціях духовної творчості. Герменевтика як мистецтво інтерпретації духовних феноменів культури, стала для Дільтея ключем до розуміння минулих і теперішніх репрезентацій творчого людського духу. Життя прагне зрозуміти себе; сьогочасне заглиблюється до включення в себе всієї повноти минулого. “Коли Дільтей пише: “Людина – істота історична”, – наголошує Р. Арон, – він тим самим, підкреслює потаємну присутність об'єктивного духу в кожній особистості. Історичність людини пояснює здатність індивіда відтворювати всезагальне... Через минуле ми відкриваємо реалізовані в нас самих можливості, про які інакше ми могли б і не знати. Історія звільняє нас (хоча б у думках), тому що позбавляє нас меж, які неминуче нав'язують нам реальні умови життя” [3, 58].

За Гадамером, демонстрація культурної орієнтації в суспільстві відбувається за допомогою мови. Вступити в діалог значить вимовити своє слово і цим прилучитися до всього, що було сказане раніше. Отже, мові призначено бути тим специ-

фічним середовищем, що передає *сукупний досвід людства*, а тому мова створює братерство всіх людей у просторі й часі.

Через соціальну пам'ять традиція являє свій внутрішній зміст, оживає. Наприклад, свято як форма соціальної пам'яті є концентрованим символічним виявом соціальних процесів. А тексти, як символічні вираження традиції свідчать про єдиний простір мови традиції, який вказує на недоступний зовнішньому описові унікальний досвід духовних прагнень і духовного росту, які складають смисловий стержень традиції. “Свято покликане відтворити й підсилити почуття колективної ідентичності, надати набір значимих символів. Воно робить традицію видимою, відчутною, живою. Воно – утілення єдності минулих і теперішніх генерацій” [6, 151]. У святі в повній мірі виявляються священні цінності життя, пізнається святість існування людини, про що людині властиво забувати. Чуття та інтереси людини так міцно закоренилися в земному, що потрібна не менша сила, щоб піднести їх угору. Власне свято дає можливість відчутти час як єдине ціле, побачити переддень історії у його ціннісному вимірі. Завдяки символічним формам, які зберігають в собі традиції “Священний Час, може бути повернений і повторений неодноразово. З певної точки зору про нього можна сказати, що він не “тече”, що він не складає незворотньої “протяжності”. Це у вищій мірі онтологічний “парменідовий” час: він завжди рівний сам собі, не змінюється і не збігає. На кожному святі, яке періодично повторюється знову відтворюється той же Священний Час, що під час свята рік чи навіть століття тому” [17, 48-49]. З певної точки зору, такий періодичний вихід з історичного часу, може здатися свідомим зреченням від свободи творчості, запереченням прогресивного розвитку, страх перед новим, відмова приймати відповідальність за реальне та історичне існування.

Навпаки, навіть людина примітивних суспільств, як показують різноманітні дослідження покладає у свої обов'язки формування свого власного світу, співучасть у творенні Космосу, забезпечення життя Природи. Мова йде про інший тип відповідальності, ніж це уявляє собі людина секуляризованого суспільства: відповідальність космічного плану (М. Еліаде).

Соціальна пам'ять несе в собі не тільки позитивне значення, коли вічним началами визнаються любов, свобода, справедливість, вища цінність людської особистості, яку не можна перетворювати в засіб, але має і негативне значення, коли такими началами визнаються відносні історичні, соціальні і політичні форми, коли ці відносні форми абсолютизуються і отримують санкцію священних. Тоді соціальна пам'ять стає ареною ідеологічних конфліктів, душевних драм і трагедій. Переписування історії, скидання кумирів, іронія і глузування розривають крихку нитку пам'яті, змінюють духовний потенціал культури. Власне це ми спостерігаємо у сучасному світі, де ті чи інші люди, групи свої особисті позиції, цілі та інтереси видають за єдино істинні, "партії говорять від імені історії, конфесії говорять від імені Бога, одні держави і народи привласнюють собі право вершити суд над іншими, де матеріальні блага підмінили духовні цінності, гроші стали кумиром, якому приноситься більше жертв, ніж всім ідолам минулого" [9, 9].

В такі переломні часи, людина, єством якої не вдалося завладати розсудку, прагне "кинутися в Лету, щоб безслідно змилася з душі пам'ять про всі релігії і філософські системи, про всі знання, мистецтва, поезії, і вийти на берег очищеною, як перша людина, очищеною, легкою і радісною, і вільно спрямити і підняти до неба оголені руки, пам'ятаючи із минулого тільки одне – як було тяжко і душно в тих одежинах, і як легко без них" [8].

На жаль, сьогодні (Україна не виняток) намагаються подолати розрив між поколіннями, "втрату пам'яті" *нав'язуванням* певних зразків, ідей "вирваних" із соціальної пам'яті розсудковим мисленням. Але "всі ідеї мають здатність перетворюватися в джерело фанатичного безглуздя – ідея Бога, ідея морального вдосконалення, ідея справедливості, ідея любові, свободи, науки... Будь-яка цінність, перетворена в ідол, стає брехнею і неправдою... Не можна допускати фанатизм ні у чому. Потрібно боротися за духовну свободу і духовне звільнення в мисленні, у державі, в сім'ї, в побуті..." [4, 152].

На наш погляд, стаючи формально-примусовою, соціальна пам'ять втрачає свій творчий, динамічний початок. Лише тоді, коли минуле постає для нас не просто інформацією, наприклад, з

підручника історії, а значущими, актуальними (позитивними або негативними) елементами нашого буття, ми можемо говорити про них як про традицію. Традиція – це не просто соціальний факт, що об’єктивувався на різних рівнях соціальної системи, а присутність минулого в нас самих, що робить нас чутливими до впливу цього соціального факту. Це є смисл нашого перебування на землі: мислити, і шукати, і вслуховуватися в далекі зниклі звуки, тому що за ними лежить наша істинна батьківщина (Г. Гессе).

М. Бердяєв, розмірковуючи про свободу людини в суспільстві, наголошував, що пам’ять про минуле є духовним, творчо-перетворюючим феноменом, який перемагає історичний час, зберігаючи в собі не статику, а динаміку минулого. “Ця духовна пам’ять нагадує людині, яка поглинута своїм історичним часом, що в минулому були визначні творчі рухи і що вони повинні успадкувати вічність, вони нагадують також про те, що в минулому жили конкретні..., живі особистості, з якими у часі екзистенційному у нас повинен існувати зв’язок не менший, ніж із живими” [5]. Зв’язок з минулим не є для людини рабством в екзистенційному вимірі.

Людина повинна визнати будь-яку реальність, що їй протистоїть, у її винятковості та своєрідності, і навіть більше, вона має прилучитися до її конкретного змісту, не порушуючи її оригінальності, але й не відмовляючись від своєрідності власного буття. Це, звичайно, дещо протилежне поведінці людини, яка абсолютно правильно повторює те, що їй сказали, але фатально не в тому місці і не з того приводу або пригадує авторитетні висловлювання в зовсім іншому контексті.

В контексті заявленої проблематики важливим постає питання конфлікту між поколіннями в сучасному українському суспільстві. Без сумніву це вічна проблема, над якою потрібно постійно і серйозно думати. Неодмінним елементом будь-якого розвитку є наступництво (спадковий зв’язок). Це момент, який дозволяє зберігати сталість цілого незалежно від руйнувань його частин. В одному із листів до знайомої М.Цветаєва писала, що батько і мати не предки. І чи предок прадід? Вони – джерело. Вони – це я... Без такого обов’язку перед батьками, без гордості

за них, без відповідальності за них, без пов'язаності з ними, людині дуже важко залишатися людиною. Від того в якому тоні йде розмова між батьками, які передають спадок, і дітьми, які його отримують, залежить доля суспільства і держави. Як правило бунтують діти. А у нас ситуація така, що власне старші стали ініціаторами глобальних змін. Порушений спадковий зв'язок. Гірка унікальність нашої ситуації в тому, що точок дотику, спільної мови, одного погляду на історію не мають декілька поколінь. Теперішній стан міжособистісних поглядів взагалі не вкладається у визначення конфлікту. Конфлікт – це норма. Він розв'язується з віком дітей. Якщо мова йде про українську дійсність, то потрібно говорити про розрив поколінь, який проявляється у *відсутності культурного ядра*, внаслідок чого у *самих “батьків”* переважає відчуття своєї неповноцінності, ущербності, взаємної непотрібності, відчуженості, взаємної глухоти і німоти. П.Флоренський порівнював людину з деревом. Будь-яке дерево з пошкодженими коріннями з часом помирає. Так і люди, якщо вони відриваються від своїх коренів, якщо немає кореневого підживлення, якщо вони самі не піклуються про свою кореневу систему, то поступово стають байдужими, втрачають сенс життя.

Отже, через соціальну пам'ять традиція як духовний феномен являє свій внутрішній зміст, оживає. А смисли культури, абсолютне буття, які несе в собі пам'ять живуть не самі по собі, а лише через творчу активність, на яку вони надихають людину. Якщо ж людина відвертається від поклику вічності, то вони вмирають, і залишається тільки тіло, яке покинула душа.

Подальшими кроками в розробці розглянутої проблематики могла б стати спроба категоріального визначення поняття “духовна пам'ять” у співвіднесеності з поняттями “культурна пам'ять”, “соціальна пам'ять”. Також цікавою видається проблема архетипних структур свідомості. Виходячи із реалій сучасного життя, з необхідністю постає завдання обґрунтувати негативні сторони віртуальної культури, яка приводить до переструктурування культурного простору і розмиванню культурної пам'яті в силу лабільності інформаційного простору.

Література

1. Антология мировой философии. В 4–х т. – М.: Мысль, 1971. – Т. 3. Буржуазная философия конца XVIII в. – первых двух третей XIX в. [Редакционная коллегия: Н. С. Нарский (редактор-сост. третьего тома и авт. вступит. статьи) и другие]. – 760 с.
2. Арндт Х. Між минулим і майбутнім. / Ханна Арндт; [пер з англ. Вілен Черняк]. – К. : Дух і Літера, 2002. – 321 с.
3. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки / Реймон Арон; [пер. з франц. Г. Філіпчук]. – К.: Юніверс, 2004. – 688 с.
4. Бердяев Н.А. О назначении человека. / Н. А. Бердяев – М.: Республика, 1993. – 382 с.
5. Бердяев Н.А. Общество и свобода. Социальное прельщение и рабство человека у общества. Розділ 4 [Електронний ресурс] / Н. А. Бердяев // Бердяев Н. А. О рабстве и свободе человека – Режим доступа до книги: <http://www.vehi.net/berdyayev/rabstvo/index.html>.
6. Бурлачук В.Ф. Традиція, ритуал, свято як система соціально-го відчужання / В. Ф. Бурлачук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 147-159.
7. Вашкевич В.М. Формування та розвиток історичної свідомості студентської молоді в Україні в період суспільних трансформацій (соціально-філософський аналіз): Автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Вашкевич В. М. Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2007. – 35 с.
8. Вячеслав Иванов, Михаил Гершензон. Переписка из двух углов. [Электронный ресурс] / Библиотека Якова Кротова. – Режим доступа: http://krotov.info/libr_min/g/ger/shenzon.htm
9. Гусейнов А.А. Об идее абсолютной морали. / А. А. Гусейнов // Вопросы философии. – 2003. – № 3. – С. 3 – 12.
10. Жадько В.О.. Історична пам'ять в розвитку духовності особистості. / Жадько В. О. – К. : ПП “Павлушка”, 2006. – 480с.
11. Колеватов В.А. Социальная память и понимание. / Колеватов В.А. – М. : Мысль, 2001. – 190 с.
12. Коннертон, П. Як суспільства пам'ятають / Пол Коннертон / Пер. з англ. С. Шліпченко. – К: Ніка-Центр, 2004. – 184 с.
13. Лотман Ю.М. Символ в системі культури // Лотман Ю. М. Избранные статьи.. – Т. 1. : Статьи по семиотике и типологии культуры / Ю. М. Лотман. – Таллин : Изд-во Александрия, 1992. – С. 191 – 200.
14. Рикер П. Память, история, забвение / Поль Рикер; [Пер. с франц.] – М. : Издательство гуманитарной литературы, 2004 – 728 с.

15. Ткаченко О.А. Духовність традиції: соціально-філософський аналіз [Текст] : Автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.03 / Ткаченко О. А.; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 19 с.

16. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство / Ф. Тьоніс; [пер. з нім. Н. Комарова, О. Погорілий]. – К. : Дух і літера, 2005. – 262 с.

17. Элиаде М. Священное и мирское / Мирче Элиаде; [Пер. с франц., предисл. и коммент. Н. К. Гарбовского]. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.

Ткаченко Александр. Социальная память как носитель духовных основ традиции. Обосновывается, что память делает возможным встречу человека с вечностью. Побеждая историческое время, память удерживает абсолютное (всеобщее, вселенское), которое через духовный опыт личности помогает реализовать человеческое в человеке. Но, становясь формально-принудительной, социальная память теряет свое творческое, динамическое начало.

Ключевые слова: абсолют, духовность, экзистенциальный, культура, язык, социальная память, традиция.

Tkachenko Alexander. Social memory as a carrier of tradition spiritual principles. It is proved that memory makes it possible for a human being to meet the eternity. Overcoming historical time memory bears the absolute (the global, the universal) that through an individuality spiritual experience helps realize the human qualities of a human being. But becoming officially involuntary social memory looses its creative and dynamic beginning.

Key words: the absolute, spirituality, existential, culture, language, social memory, tradition.